

23. Губенко Г.Н. Развитие капитализма в крестьянском хозяйстве Юга России: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Тбилиси, 1979.
24. Приймєнко А.И. Легальные организации Юга России. – М., 1977.
25. Булатов И.Г. Борьба КПСС за развитие кооперативного движения в СССР. – Пенза, 1961.
26. Барчугов П.В. Революционная работа большевиков в легальных рабочих организациях (1907–1911 гг.). – Ростов-н/Д., 1963.
27. Горелов И.Е. Большевики и легальные организации рабочего класса. – М., 1980.
28. Днепровський С.П. Кооператоры. – М., 1968.
29. Баренбаум И.Е. Мемуары Н.П. Баллина и общественное движение в конце 50 – начале 60-х годов XIX в. // Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг. – М., 1970.
30. Корелин А.П. Кооперация и кооперативное движение в России (1861–1917 гг.) // Сельскохозяйственный кредит в России XIX–XX вв. – М., 1988.

Piatnytskova I.V. Ukrainian cooperation of the Second Half of the 19th – Beginning of the 20th century in the Soviet historiography. In the article the author reviewed scientific papers about the history of the national cooperative movement in the Second Half of the 19th – Beginning of the 20th century during the Soviet period. Author identified the certain periods and directions described the methodological approaches to this problem by Soviet historiography.

Key words: historiography, co-operation movement, co-operation, co-partnerships (tovarystvo)

В. А. Гедз

ДІЯЛЬНІСТЬ КОСТЯ ШТЕППИ В ОКУПОВАНОМУ КИЄВІ (1941–1943 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті проаналізовані праці істориків та науковців, присвячені діяльності професора К. Штеппи в окупованому Києві.

Ключові слова: К. Штеппа, історіографія, аналіз діяльності, наукова спадщина

Ще якихось двадцять років тому, коли впали перешкоди для дослідження біографій відомих постатей українського національно-визвольного руху доби Другої світової війни, мало не всі сили вітчизняної історичної науки були спрямовані на вивчення життя тих політичних і військових діячів, які вперше проривалися в Україну після тривалого замовчування: С. Бандери, А. Мельника, Р. Шухевича, Т. Бульби-Боровця та багатьох інших. Тоді здавалося, що життєписи всіх політичних і громадських діячів періоду Другої світової війни увійшли до кола гуманітарних наукових зацікавлень. Останнім часом значно посилюється науковий інтерес і до біографій тих діячів, які проживали на окупованих територіях. Приходить усвідомлення, що, попри їхню ідеологічну заангажованість і причетність до окупаційного режиму, життєвий шлях журналістів, вчених, науковців, спортсменів має колосальний вплив на формування історичної вдячної пам'яті, а відтак, хоча б з огляду на це, їх було б необачно ігнорувати. Зрештою, справа навіть не в предметі дослідження, а в його методології. Зорієнтовані на об'єктивність, науки дослідження мусять опановувати будь-який предмет.

Тому одним з основних видів діяльності Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» є формування та поповнення фондової колекції. Колекція Меморіального комплексу посідає перше місце в Україні серед музеїв воєнно-історичного профілю. До неї належать раритети, що мають історичну цінність. Одна з найбільших у фондозбірні музею група «Періодичні видання», яка нараховує біля 80 тис. одиниць. Серед них зберігаються газети «Нове Українське Слово» та

«Последние новости», які виходили в окупованому Києві. Ці часописи неодноразово використовувалися науковцями музею на виставках та освітніх заходах. Їх зміст та історія детально були вивчені науковцями, але вивчення газет не можна вважати закінченим без дослідження біографій авторів, які вміщували свій матеріал на їх шпальтах.

У цій статті мова піде про головного редактора вище згадуваних періодичних видань – Костя Феодосійовича Штеппу. Він народився 15 грудня 1896 р. у Лохвиці Полтавської губ. у родині священика. Навчався у Полтавській духовній семінарії. 1915 р. вступив на історико-філологічний факультет Петроградського університету. З другого курсу університету перейшов до військового училища. Підробляв помічником бібліотекаря в книгозбірні Міністерства фінансів (1916 р.). Після закінчення армійської школи направлений прапорщиком на фронт. Учасник Першої світової війни. Упродовж 1919–1920 рр. встиг повоювати спочатку в складі Добровольчої армії Збройних Сил Півдня Росії генерала Денкіна, а пізніше – в російській армії барона Врангеля.

Встановлення нової влади змусило Костя Феодосійовича, щоб вижити, перелаштуватися на новий лад. У 1920–1921 рр. учителював у червоноармійській школі м. Ромни, що називалася Військово-інженерною дистанцією. У 1921 р. переїхав до Ніжина, де обіймав посаду завідуючого клубом. Перерване війною навчання продовжив у Ніжинському інституті народної освіти (далі – ІНО). Закінчивши його з відзнакою, в березні 1922 р. був зарахований аспірантом новоствореної Науково-дослідної кафедри історії культури і мови при Ніжинському ІНО по секції античної культури. У 1924 р., після громадського захисту промоційної праці (прообраз нинішньої кандидатської дисертації) – «Учення о демонах в античной и христианской литературе в эпоху зарождения христианства», був обраний до розряду наукових співробітників і затверджений на посаді Укрпрофосом.

Напрямок наукових студій вимагав опрацювання великої кількості літератури іноземними мовами, глибокого знання стародавніх джерел. Учений досконало володів німецькою, добре знав давньогрецьку, французьку та англійську мови. Це наочно засвідчила його монографія «Нариси з історії античної й християнської демонології (До питання про походження християнства)» (1926 р.), яку він підготував як докторську дисертацію. Захист відбувся восени 1927 р. на кафедрі літератури в Одесі, під егідою Укрголовнауки. 26 листопада того ж року комісія з учених ступенів Укрголовнауки листом, за підписом професора О. Палладіна, повідомила К. Штеппу про присвоєння йому наукового ступеня доктора європейської культури.

У Ніжинському ІНО Кость Феодосійович викладав майже 10 років. Упродовж 1926–1928 рр. двічі обирався деканом факультету соціального виховання (далі – ФСВ). Учений особисто розробив програми складання соціально-економічного мінімуму для робфаку з проблем політекономії і вчення про державу та радянську конституцію, семінару з антирелігійної пропаганди. Широкого розголосу набув, підготовлений ним і запроваджений у процес навчання в Ніжинському ІНО, «Дальтон-план» – система колективної підготовки студентів, методом конференцій, лабораторних занять, організації кількісного та якісного обліку результатів навчання. У 1930 р. К. Штеппу запросили викладачем Інституту професійної освіти, що утворився внаслідок примусової реорганізації колишнього університету Св. Володимира. Переїхавши до Києва, він продовжував працювати у Всеукраїнській Академії

Наук (далі – ВУАН), але в новому статусі – заступником голови Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії (далі – КДІБСВ), що була створена 1 лютого 1930 р. На початку 1930-х рр. він фактично очолював в Україні всю роботу в царині орієнталістики.

За страшних часів тоталітаризму Кость Феодосійович, як і чимало інших науковців, щоб вижити, сумлінно виконував соціальні замовлення режиму. Лише з таких позицій можна розглядати, написані ним у ті роки, праці, що мали явно пропагандистський присмак. 13 лютого 1934 р. був переведений до новоствореного Історико-археологічного інституту, де фактично очолював сектор історії Заходу і Сходу. Працював до 21 листопада 1934 р., коли цей інститут було ліквідовано. Паралельно з роботою в системі ВУАН, був (із перервами) деканом історичного факультету КДУ (1934–1941 рр.), членом Київміськради (1934–1941 рр.), працював у Київському педагогічному інституті та Українському науководослідному інституті педагогіки (УНДІП).

18 березня 1938 р. був заарештований і впродовж 1938–1939 рр. перебував під слідством органів ДПУ УРСР, за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі та зв'язках з іноземною розвідкою. Через шість місяців ув'язнення почав давати свідчення й визнав себе винним. «Зізнався», що учасники націоналістичної організації планували повстання в Києві, на чолі з Любченком і Хвилею, а в перспективі – вбивство Сталіна. Собі відводив роль керівника терористичної групи в КДУ та Київському педагогічному інституті. 27 вересня 1939 р. перед К. Штеппою відкрилися двері Лук'янівської в'язниці – йому дарували свободу, в зв'язку з «бездоказовістю звинувачення». Зараз, не володіючи всіма архівними документами, важко назвати причину звільнення, хоча сьогодні в наукових колах переважає думка, що Кость Феодосійович погодився стати таємним інформатором НКВС. Якщо це відповідає дійсності, то ми змушені констатувати, що в тій ситуації він втратив моральні принципи. Це все цілком вписується в логіку його боротьби за життя.

Після «несподіваного» звільнення, йому повернули професорське звання та посаду завідувача кафедри стародавньої історії КДУ. 1 листопада 1939 р. учений заявив нову тему своїх наукових досліджень – «Римська Африка за доби переселення народів», яка мала стати частиною великої дослідної проблеми під загальною назвою «Революція рабів і варварське завоювання Римської імперії». Однак творчі успіхи чергувалися з непорозуміннями, що виникали з перезатвердженням докторату, адже 4 листопада 1939 р. ВАК СРСР прийняв рішення про переатестацію наукових ступенів і вчених звань. 10 грудня 1939 р. Вчена рада історичного факультету КДУ підтримала клопотання про затвердження, присвоєного К. Штеппі 1927 р., ступеня доктора історичних наук. Проте, вирішення питання зволікалося, що змусило вченого взятися за нову докторську роботу.

Під час Другої світової війни Кость Феодосійович перебував в окупованому Києві. Після створення Київської міської управи (далі – КМУ), він посів у ній посаду завідуючого відділом культури та освіти. На цій посаді він сприяв розвитку архівної справи, відкриттю Української академії наук, функціонуванню видавництва «Школа», створенню Всеукраїнської учительської спілки тощо. Чимало зусиль докладав для відновлення роботи Київського університету, більшість викладачів і студентів якого разом із матеріальною базою було евакуйовано до Казахстану. У листопаді 1941 р. його призначили ректором відтвореного Київського університету. Керувати університетом в умовах окупації було досить складно, оскільки виклада-

ня за старими планами й конспектами становило смертельну небезпеку. Саме тому ректор вимагав від підлеглих коригувати лекції «на вимоги часу», наголошуючи на «культуртрегерській» місії Німеччини. До певної міри в університеті вдалося проводити курси, у рамках задекларованої окупантами, підтримки українського національно-визвольного руху. Частково цьому сприяла нетривала діяльність Української національної Ради, чимало членів якої були університетськими викладачами. Отже, цей орган опосередковано впливав на роботу університету. Проте, розгорнути й налагодити функціонування університету в повному обсязі не вдалось, і згодом його закрили. Водночас новий голова КМУ – В. Багазій, орієнтований на свідомі українські кола, спочатку усунув К. Штеппу від керівництва відділом культури й освіти КМУ, а потім і від ректорства.

3 грудня 1941 р. Кость Феодосійович був головним редактором газети «Нове Українське Слово». У 1942 р. працював науковим консультантом Музею-архіву переходової доби м. Києва. У 1943 р. назавжди залишив Київ. У Західній Німеччині очолював редакцію російськомовного журналу «На досуге», розрахованого переважно на вояків Російської визвольної армії, викладав російську мову й літературу в американській школі (1950–1952 рр.). Водночас працював в Інституті вивчення історії та культури СРСР (Мюнхен). З 1952 р. жив у США, співпрацював з Американською комісією за визволення, радіостанцією «Свобода», відновив дослідницьку роботу. Ще 20 серпня 1948 р. 4-м відділом МДБ СРСР було оголошено розшук К. Штеппи, але 27 лютого 1956 р., постановою УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Київській обл. розшук було припинено, хоча його місце перебування було відоме. Помер К. Штеппа 19 листопада 1958 р. у Нью-Йорку, де й похований на цвинтарі монастиря Новодієво [1, 223–226].

Сьогодні всі ці факти добре відомі широкому загалу, а тому зупинимося детальніше на тому, як у сучасній історичній науці подають та оцінюють діяльність Костя Феодосійовича в окупованій столиці. Щодо цього нині написано досить багато, проте, «білі плями» залишаються. Недаремно професор І. Верба зазначив: «Війна, а головне, окупація Києва – важлива сторінка в біографії Штеппи, яку ще довго і наполегливо доведеться відтворювати та осмислювати. Слід зауважити, що проблема “Штеппа і роки окупації” не така проста, як здається на перший погляд» [1, 106].

Першими давати оцінку діяльності Костя Феодосійовича в окупованому Києві почали представники діаспори. У більшості праці закордонних істориків мали не науковий, а публіцистичний характер. Саме у них сформувалася теза про К. Штеппу як колаборанта, який боровся з національно-визвольним рухом упродовж усього періоду гітлерівської окупації. При цьому жодної розповіді про його наукову діяльність у Києві. Як приклад спотворення біографії К. Штеппи, можна назвати статтю Н. Немирона «У збудженій вогні столиці України». Зокрема автор розповідав: «Штепа, син українського священика, підпав під вплив північного середовища ще в часі студій у Петербурзькому університеті. За советських часів він був професором старинної історії, спершу в Ніжинському Інституті Народної Освіти, згодом у Київському університеті. В часі свого побуту в Києві Штепа виступав як свідок у большевицьких прокурорів і проти наших учених, Е. Тимченка й Катерини Грушевської. В 1941 р. він виправдувався тим, що К. Грушевська сама себе “сипнула” й він “мусів підтвердити” її зізнання... Коли з кінцем березня 1942 р. формувалася перша міська управа в Києві, під головуванням професора університе-

ту Оглоблина (тут помилка, адже ця управа була сформована наприкінці вересня 1941 р. і саме тоді її очолював О. Оглоблин. – В. Г.), Штепа став керманічем Відділу Культури й Освіти. Тому, що ця міська управа була єдиною українською владою в місті і взяла на себе удержання наукових установ, міський Відділ Культури й Освіти придбав функції міністерства освіти та обсаджував провідні становища в тих установах. Тоді Штепа іменував себе ректором університету. Коли ж згодом головою став Багазій, усунув Штепу з керівництва Відділу Культури й Освіти та хотів усунути його з ректорату, тоді Штепа знайшов собі німецьких протекторів, і тому радо прийняв від них редакцію “Нового Українського Слова”. Статті до цього часопису він тільки підписував, коли цього від нього вимагали, бо вони склалися в канцелярії шефа пропаганди “групи Розенберга”, – як це випадково зауважив одного разу керівник міського Відділу Пропаганди» [2, 808–809].

Подібну лінію зображення К. Штепи продовжив у статті «На зов Києва» О. Жданович, зауваживши: «На місце Івана Рогача прийшов безличний раб, проф. Штепа. Вступаючи на трон редактора вже “Нового Українського Слова”, він заявив, що його не лише завданням, але й метою є “не зробити й не допустити нічого, що могло б засмутити визволителів”» [3, 213]. Схожої думки про нього дотримувався й М. Михалевич, згадуючи зокрема, що «зі сторінок вже пронімецького “Нового Українського Слова”, редагованого вчорашнім попиханцем Москви і нинішнім прихвоснем Берліну К. Штепою, кияни довідалися, що насправді українські націоналісти ніколи не були союзниками німців» [4, 245].

Проте, не всі історики діаспори подають постать К. Штепи у негативному світлі. Так, наприклад, у своїх розповідях про окупований Київ Н. Полонська-Василенко відкликається позитивно про Костя Феодосійовича. І це не дивно, адже як повідомляє І. Верба, К. Штепа підтримав клопотання професора Київського університету Н. Полонської-Василенко про призначення їй персональної академічної пенсії у голодні 1941–1942 рр. [5, 108]. У радянській історіографії про повсякденне життя в окупованому Києві писати було не прийнято, а тому статті та роботи про К. Штепу відсутні. Значна кількість праць про нього з'явилася вже з проголошення незалежності України. Відразу слід зазначити, що у більшості ці дослідження вже не мають ідеологічного забарвлення, їм притаманний об'єктивний і неупереджений підхід.

Найактивніше біографію К. Штепи серед сучасних істориків вивчає І. Верба. У 1995 р. світ побачили дві статті, в яких, на основі історії Української академії наук в окупованому Києві, розповідається про наукову діяльність Костя Феодосійовича. У дослідженнях «Сторінки історії Української академії наук в німецькій окупації (кінець 1941 – початок 1942 рр.)» [6, 45] та «Спроби відновлення Української академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 рр.)» [7, 87–99] науковець розповідає про його діяльність в окупованому Києві. Зокрема історик зазначив, що він стояв біля джерел поновлення роботи Української академії наук та, будучи завідувачим відділом культури і освіти КМУ, сприяв матеріальній підтримці багатьох науковців, що дало їм змогу вижити у важких умовах окупації. Також І. Верба відзначає, що, завдяки допомозі відомого вченого, у Києві за часі гітлерівців були відкриті освітні, науково-дослідні й мистецькі заклади, відновлено роботу місцьких архівних, музейних і спортивних установ, започатковано об'єднання профспілки, відкрито методичні курси з гуманітарних питань. Зрештою, він дійшов висновку, що громадська

діяльність К. Штепи, за умов окупації, набагато перевищує його тенденційну суспільну працю» [7, 99].

У 1999 р. на шпальтах «Українського історичного журналу» побачило світ нове дослідження І. Верби щодо К. Штепи. Автор вперше спробував відобразити «білі плями» його біографії [5, 98–115; 8, 97–113]. Вказані факти дослідник підтверджував архівними документами, які вперше вводив до наукового обігу. Саме у цій роботі І. Верба довів правильність написання прізвища вченого не «Штепа», а «Штеппа» [8, 99]. Приділив увагу сучасній ученій і діяльності останнього в окупованому Києві. Відтворивши повну хронологію життя історика, автор зупинився на суперечливих моментах біографії. На основі архівних джерел, у статті показано здобутки Костя Феодосійовича на посаді завідувачого відділом культури і освіти КМУ [5, 106–111]. Крім цього, І. Верба спробував з'ясувати, чому К. Штепа активно співробітничав з окупаційною владою. Проаналізувавши низку документів з Галузевого архіву СБУ, дослідник дійшов висновку, що «особу й діяльність К. Штепи років окупації Києва спотворено, не враховано драматичних обставин його життя (син Еразм знаходився у концтаборі в Німеччині як заручник) та гіперболізовано співпрацю вченого з окупаційною владою» [5, 111]. Тому ми з упевненістю можемо зазначити, що саме цією статтею І. Верби було закладено підґрунтя для подальшого об'єктивного вивчення постаті К. Штепи.

Розповіла про життя в Києві історика за умов окупації і його донька Аглая у виданні «XX век. История одной семьи», що побачило світ 2003 р. [9] Втім, у деталі вона не вдається, розповідаючи лише про проблеми в освіті, з яким зіткнувся Кость Феодосійович на посаді завідувачого відділом культури і освіти КМУ. Зокрема вона пише: «Шкіл довго не відкривали, але батько намагався всіма силами допомогти вчителям, професорам, докторам і іншим інтелігентам якось проіснувати. Особливо важко доводилося росіянам. Їм українські націоналісти не давали ні роботи, ні пайка. У недобрый радянський час було багато поганого, але такої ворожнечі між росіянами і українцями в повсякденному житті не було» [9, 8–9].

Натомість М. Михайлюк вивчала діяльність Костя Феодосійовича як головного редактора газети «Нове Українське Слово» [10, 133–141]. Розповівши про колектив, який зібрав навколо себе головний редактор та про труднощі, з якими їм довелося зіштовхнутися, дослідниця дійшла висновку, що ця газета мала пронімецьку й антирадянську спрямованість, хоча поіншому писати журналісти, на чолі з К. Штепою, не могли [10, 140–141]. Щодо співпраці з окупантами головного редактора часопису, то М. Михайлюк навести пояснення самого Костя Феодосійовича, написане вже після війни: «Мене звинувачують в колаборації, службі окупантам. Я цього ніколи не заперечував... Свого ампула – редактора – я не обирав, а змушений був його взяти на себе, під прямим тиском окупаційних властей. Не можу заперечувати... я намагався виконувати... обов'язки... чесно. Таке відношення до справи, як і всю свою службу на окупантів, я розглядав як єдину можливу форму моєї особистої участі в боротьбі зі сталінським більшовизмом. І дійсно редактовані мною газети відповідали головній меті: ідеологічній боротьбі проти більшовизму... По-друге, мене звинувачують у тому, нібито я в якості редактора боровся проти українських політичних діячів і проти української культури... Однак можу стверджувати наступне: жодного слова проти українського народу і української культури в пресі не було надруковано! Газети

проводили боротьбу лише проти поглядів обмеженого кола осіб, які намагалися замінити антибільшовицьку боротьбу антиросійською. Газети проводили боротьбу проти розпалювання міжнаціональної різни і ворожнечі в момент, коли всі сили повинні були бути спрямовані на одну мету: розгром сталінської компартії. Колаборацію з німцями я розглядав не більше як тимчасову коаліцію, спрямовану на досягнення цієї мети» [10, 140]. Не зрозумілим для нас є той факт, що, незважаючи на всі пояснення І. Верби ще 1999 р. щодо правильного написання прізвища Костя Феодосійовича, М. Михайлюк без пояснення використовує все ж старе написання.

Зрештою, 2010 р. побачила світ монографія «Історик Кость Штеппа: людина, вчений, педагог», яка стала результатом спільної роботи І. Верби та М. Самофалова [11]. На сьогодні це найповніше дослідження біографії К. Штеппи, до якого увійшли всі напрацювання двох науковців щодо Костя Феодосійовича. Окремий розділ праці – «Фольксдойч у окупованому нацистами Києві» – присвячений життю К. Штеппи в окупованій столиці. Авторам вдалося досить детально висвітлити його діяльність і розібратися у «білих плямах» біографії. Спочатку автори доводять, що він «цілком свідомо вибрав окупацію» і не став евакуюватися з викладачами університету [11, 116], а згодом ретельно проаналізували всі позитивні зрушення, здійсненні ним на посаді завідуючого відділом культури і освіти КМУ та ректора Київського університету [11, 117–127].

Також І. Верба та М. Самофалов спробували розібратися у стосунках К. Штеппи з представниками українського національного руху. Аналізуючи це питання, науковці дійшли висновку: «Страх за життя сина Еразма, який опинився у ролі заручника, був далеко не останнім чинником у зміні поведінки ученого. Супроти волі батьків, Еразм виїхав до Німеччини, але там потрапив до концтабору. З величезними труднощами батькові вдалося його відшукати й визволити. Але за все це треба було платити і догоджати нацистам. Щоправда немає сумніву, що відпрацьоване й так достатньо оплачувалося у прямому сенсі цього слова: одна стаття в НУС дорівнювала 150 окупаційним рейхсмаркам, видавалися дешеві обіди. Як бачимо, природний талант К. Штеппи вже когось було підпорядковано класовим, а тепер – ще й расовим інтересам. Частина віцілої української громади образливо охрестили НУС німецькою помийницею. Мабуть, К. Штеппу можна було б однозначно за це осудити, проте, не враховувати всіх реалій його життя також не можна» [11, 137–140].

Крім цього, вчені проаналізували наукову діяльність К. Штеппи у Музеї-архіві перехідної доби та щодо проекту з видання корпусу магдебурзьких грамот, наданих українським містам [11, 136–137]. Не залишилася поза увагою і діяльність Костя Феодосійовича на посаді головного редактора часопису «Нове Українське Слово». Зокрема автори доводять, що, незважаючи на всі труднощі, з якими він зіткнувся, йому вдалося зібрати навколо себе досить потужний колектив авторів. Проте, завдання, поставлене окупантами перед ними, виконати не вдалося й газета «Нове Українське Слово» не здобула народної популярності [11, 136–137]. І. Верба та М. Самофалов приділили також увагу стосункам К. Штеппи з представниками окупаційної влади, намагаючись розібратись у тонкощах цієї проблеми [11, 134–135]. Підбиваючи підсумки щодо висвітлення його діяльності в окупованому Києві, вони підкреслили, що «багато фактів біографії історика за окупації Києва у 1941–1943 рр. ще потребують вивчення і з'ясування» [11, 134].

Більш докладних праць щодо К. Штеппи поки ще не з'явилося, але існує низка книг, де вміщені короткі біографічні дані вченого. Одним із перших таких видань стала «Енциклопедія українознавства». Щоправда за першого видання в Україні (2000 р.) помилково вказано дату смерті – 1970 р. [12, 3896]. У другому виданні (2003 р.) ця помилка вже виправлена, але прізвище в енциклопедії подане у старому варіанті [13, 393].

2000 р. у Харкові перевидано працю К. Штеппи та Ф. Гоутерманса «Чистка в Росії». У передмові Ю. Ранняк виклав короткі біографічні дані авторів, зокрема Костя Феодосійовича. Проте, оскільки книга присвячена репресіям 1930-х рр. у Радянському Союзі, автор більше уваги зосередив на довоєнних подіях [14, 10–12]. У 2002 р., завдяки зусиллям працівників Держархіву Київської обл., побачив світ фондovий путівник «Музей-архів переходової доби» [15]. На наш погляд, дивним є те, що в ньому немає жодної згадки про К. Штеппу. Хоча І. Верба та М. Самофалов стверджують, що у ДАКО зберігаються документи, які розповідають про його діяльність у цьому музеї [11, 20]. Факт роботи вченого у названому закладі автори підтвердили документом з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України [11, 137].

Кілька коротких біографій К. Штеппи вийшли з-під пера І. Верби. Перша з них надрукована у довіднику «Українські історики ХХ століття» [16, 361–362]. Інша – з акцентом на педагогічній діяльності відомого вченого й на описі роботи в київському університеті – вміщена у виданні, присвяченому 170-річчю заснування Київського національного університету ім. Т. Шевченка [17, 315]. Досить розлога біографія Костя Феодосійовича вміщена у виданні «Ректори Київського університету. 1834–2006», яке побачило світ у 2006 р. На відміну від попередніх біографічних даних, у цій книзі авторами доданий список літератури про К. Штеппу [1, 223–226]. 2011 р. у Санкт-Петербурзі побачив світ історико-документальний збірник «Під німцями. Спогади, свідчення, документи» [18]. Другий розділ книги розповідає про життя в окупованому Києві. Тут вміщено спогади двох осіб, які були тісно пов'язані з К. Штеппою – сина Еразма та Льва Дудіна – заступника головного редактора часопису «Нове Українське Слово». Ці спогади не могли бути вміщені без пояснення, хто такий К. Штеппа, а тому автори, поруч з біографічними даними цих свідків, вмістили й біографію відомого вченого [18, 248].

Отже, на сьогодні існує лише одна узагальнююча біографічна праця про К. Штеппу. Проте, як зазначили самі її автори, вона не розкриває всіх лагун у дослідженні постаті Костя Феодосійовича. Проведений вище аналіз історіографії, дає можливість розкрити сутність проблеми і орієнтує на першочергові проблеми, що мають бути вирішені за дослідження його життя і творчості в окупованому Києві. Відтак, заповнення прогалів у біографії цієї суперечливої й непересічної особистості, як і подальше узагальнення, створення цілісного й об'єктивного життєпису діяльності в окупованому Києві, неможливе без залучення першоджерел, насамперед архівних, як уже проаналізованих, так і не відомих. Зокрема статті, написані К. Штеппою для часопису «Нове Українське Слово», який зберігається у фондovій Меморіальному комплексі [19], дає підстави говорити про співробітництво Костя Феодосійовича з окупаційною владою. Втім, на нашу думку, він не підпадає під категорію «зрадник», адже у своїх статтях він зберігав нейтральну позицію щодо національного питання та показував негативне ставлення до радянського режиму.

Продовження реконструкції життя і діяльності Костя Феодосійовича в окупованому Києві, заповнення «білих плям» його біографії, встановлення раніше невідомих широкому загалу епізодів з його життя, визначення місця та значення у сучасній українській історіографії вбачається науковцями музею як необхідність для детального вивчення долі К. Штеппи в окупованому Києві. Сучасні праці про Костя Феодосійовича загалом висвітлюють основні віхи його діяльності в окупованому Києві. Діяльність вченого оцінюється по різному, але майже всі дослідники відзначають широкий діапазон інтересів вченого та новаторські методи діяльності. Слід зауважити, що статті та спеціальні дослідження про К. Штеппу, надруковані у різних виданнях, не дають повного уявлення про величину цієї постаті. Крім того, вони потребують подальшого продовження та доповнення, оскільки поза увагою дослідників залишилася значна джерельна база, зокрема мемуари вченого, епістолярна спадщина та матеріали особового фонду Костя Феодосійовича.

1. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. Скопенко, В. Короткий, Т. Табенська та ін. – К., 2006.
2. Немирон Н. У збудженій в огні столиці України (Славній пам'яті мучеників за Україну в Києві в 1941–1942 рр.) // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег, 1990.
3. Жданович О. На зов Києва // На зов Києва. Український націоналізм у II Світовій війні. – К., 1993.
4. Михалевич М. Сорок років тому... // На зов Києва...
5. Верба І. Кость Штеппа / І. Верба // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1999. – № 4.
6. Верба І. Сторінки історії Української академії наук в німецькій окупації (кінець 1941 – початок 1942 рр.) // Розбудова держави. – 1995. – № 3.
7. Верба І. Спроби відновлення Української академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 рр.) // Український історик. – 1995. – № 1–4.
8. Верба І. Кость Штеппа // УІЖ. – 1999. – № 3.
9. ХХ век. История одной семьи / Под ред. А. Попова. – М., 2003.
10. Михайлюк М. Костянтин Штеппа і «Нове українське слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941 – 1943 рр.): джерелознавчий аспект // Київська старовина. – 2004. – № 5.
11. Верба І., Самофалов М. Історик Кость Штеппа: людина, вчений, педагог. – К., 2010.
12. Енциклопедія українознавства [Перевидання в Україні]: у 10 т. – Т. 10. – Л., 2000.
13. Енциклопедія українознавства [Перевидання в Україні. – доп. і випр.]. – Т. 11. – Л., 2003.
14. Штеппа К., Гоутерманс Ф. Чистка в Росії. – Х., 2000.
15. Архів-музей переходової доби. Пофондовий путівник. – К., 2002.
16. Верба І. Штеппа Кость Феодосійович (Тодосійович) // Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. – Вип. 2. – Ч. 1. – К.; Л., 2003.
17. Верба І. Штеппа Кость Феодосійович // Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). – К., 2004.
18. Под немцями. Воспоминания, свидетельства, документы. Историко-документальный сборник / Сост. К. Александров. – СПб., 2011.
19. Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – КН-16480. – Г-841; КН-16173. – Г-789; КН-16174. – Г-790; КН-16175. – Г-791; КН-16176. – Г-792; КН-16177. – Г-793; КН-16173. – Г-789; КН-16509. – Г-867; КН-16479. – Г-840; КН-12537/1. – Г-460/1; - КН-12537/2. – Г-460/2; - КН-16179. – Г-795; КН-16180. – Г-796; КН-19047. – Г-1102.

Gedz V.A. Activities by Kost' Shtepa in occupied Kiev (the 1941th–1943th): historiography. In the paper are analyzed the works of historians and scholars about the activities by Professor K. Shtepa in occupied Kiev.

Key words: K. Shtepa, historiography, analysis of activity, scientific heritage

Н. І. Романцова

ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ім. Т. ШЕВЧЕНКА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ З ДІАСПОРИ

У статті розглядаються питання щодо висвітлення українськими істориками з діаспори діяльності М. Грушевського в НТШ. Діаспорні науковці розширили коло питань щодо впливу М. Грушевського у роботі цієї інституції та її перетворення на загальноукраїнську наукову організацію.

Ключові слова: М. Грушевський, НТШ, історіографія, українська діаспора

Галицький період у житті М. Грушевського був найбільш плідним симбіозом його невтомної наукової й організаційної діяльності. Особливо це виявилось під час його головування в Науковому Товаристві ім. Шевченка (НТШ). Українські історики з діаспори приділили значну увагу дослідженню цього питання. Історіографічний аналіз означеного аспекту дозволяє краще з'ясувати стан розробки проблеми та внесок історика не тільки в розвиток вказаної інституції, а й щодо перетворення її на загальноукраїнську наукову організацію. Висвітлення цієї теми надає можливість розглянути значне коло літератури, присвяченої цьому питанню, а також виявити історіографічні лакуни стосовно дослідження діяльності видатного вченого в НТШ.

Тема запропонованої статті незначною мірою вже висвітлювалася в наукових працях. Так, Н. Андрусак в огляді-рецензії на роботу Л. Винара «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка 1892–1930» зауважив, що автором опрацьована значна частина історичних джерел та літератури. Рецензент підкреслив як позитивну рису додаток, в якому залучені записка М. Грушевського від 14 грудня 1897 р. про наукову діяльність НТШ в 1896–1897 рр., і його лист до Є. Чикаленка про Загальні Збори НТШ від серпня 1913 р. У рецензії зазначено, що автор бездоганно розглянув діяльність Михайла Сергійовича під час головування в НТШ з 1897–1913 рр. Тому цю студію, на думку рецензента, «можна лише в дрібницях справити чи доповнити» [1, 121–122]. Стан наукової розробки проблеми проаналізував і Л. Винар в останньому виданні своєї праці, присвяченої діяльності М. Грушевського в НТШ [5, 5–7]. Метою цієї статті є аналіз стану вивчення в українській діаспорній історіографії питань щодо формування НТШ та ролі М. Грушевського в цьому процесі.

Протягом ХХ ст., внаслідок суспільних катаклізмів, що відбувалися в Україні та за кордоном, в еміграції опинилося чимало вітчизняних істориків, які розробляли наукові студії щодо різних аспектів української історії та історіографії. Значний історіографічний інтерес вони виявляли до питань діяльності М. Грушевського. Д. Дорошенко, проаналізувавши галицьку добу його діяльності, зазначив, що він 20 років очолював НТШ і за цей час Товариство стало, на думку автора, «науковою інституцією з високим авторитетом в ученому світі, видало сотні томів наукових праць і матеріалів українською мовою, організувало велику національну бібліотеку й музей, згуртувало наукові кадри «створило українську науку в очах і поняттях культурного світу» [9, 186]. В іншій праці історик охаракте-